

Lubomír Hampl

ORCID: 0000-0002-9549-8360

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Humanistyczny

***Europae Lumina* – wprowadzenie do pansoficznych zagadnień Jana Amosa Komeńskiego z zakresu naprawy rzeczy ludzkich**

Europae Lumina – an introduction to pansophic issues of John Amos Comenius in the field of the improvement of human affairs

DOI: 10.5604/01.3001.0014.7094

Streszczenie: Autor niniejszego artykułu przywołuje nowatorską, siedemnastowieczną wizję naprawy rzeczy ludzkich, stworzoną i realizowaną przez Jana Amosa Komeńskiego, przedstawioną w dziele pt. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, czes. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, pol. *Powszechna narada o naprawie rzeczy ludzkich*. Rękopis ten zawiera dedykację pt. *Europae Lumina* (znane są różne warianty tego rękopisu), w której Komeński nawołuje do szeroko pojętych konsultacji i koncentruje się nie tylko na problematyce dydaktyczno-oświatowej reformy, ale przede wszystkim wprowadza czytelnika w obszar filozoficzno-pansoficznych zagadnień. Pracę *De rerum humanarum...* otwiera dedykacja pt. *Pozdrowienia uczonym, pobożnym i dostojnym mężom, ŚWIATŁOM EUROPY*, którą trzeba wysoko ocenić ze względu na zawarte w niej idee pedagogiczne i społeczno-polityczne przemyślenia, ale i z uwagi na aspekty filozoficzno-pansoficzne, nad którymi pracował do końca życia. W dedykacji „Światłom Europy” Komeński zaprasza do pokojowej dyskusji dotyczącej naprawy zepsutych rzeczy ludzkich i ma na celu zjednoczenie całej ludzkości w dążeniu do jej realizacji z wizją lepszej przyszłości.

Słowa kluczowe: Jan Amos Komeński, pansofia, rękopisy z XVII wieku, *Europae Lumina*, wizja lepszej przyszłości, naprawa rzeczy ludzkich

Abstract: The author of this article cites an innovative seventeenth-century better vision of repairing human things, invented and implemented by Jan Amos Comenius, see *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, Eng. *General Consultation on an Improvement of Human Affaire; to the human race, primarily however to European scholars and clergy, and to those in power*; Czech. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. In his dedication to *Europae Lumina* (various variants of this manuscript are known) he calls for broadly understood consultations and focuses not only on didactic and educational reform issues, but first and foremost introduces the reader to bothering philosophical and pansophical issues. This work

opens a new perspective on the sketch of his thinking and creates the concept of his recovery plan. This work entitled *To the LIGHT of EUROPE, men of learning, piety and eminence, greetings* must be highly appreciated because of its pedagogical ideas and socio-political reflections, but also because of the philosophical and pansophic aspects that he worked on until the end of his earthly days. In his dedication to the „Lights of Europe” Comenius invites you to a peaceful discussion in the field of repairing broken human things and aims to unite all humanity in the pursuit of its implementation with a vision of a better future.

Keywords: Jan Amos Komenský, Pansophia, Manuscripts of the XVIIth century, *Europae Lumina*, vision of a better future, repairing human things

Na początku rozważań należy wyjaśnić, że niniejsze opisywane dzieło¹, posiadające skróconą nazwę *Europae Lumina*, powstawało i ewoluowało stopniowo, a Jan Amos Komeński uwzględniał w nim zarówno otaczające go społeczno-obyczajowe realia, jak i historyczno-geograficzne, a także polityczno-kulturowe oraz religijno-wyznaniowe uwarunkowania w siedemnastowiecznej Europie, będącej wówczas pod rządami Habsburgów, co również będzie się przejawiało w zastosowanej terminologii poszczególnych edycji jego rękopisów (np. w opisie niektórych nazw etnonimicznych²). Chcąc zaprezentować przedstawiane do analizy dzieło, które polskojęzycznemu czytelnikowi (odbiorcy tekstu) nie jest dobrze znane³, należy przede wszystkim uwzględnić, jak i kiedy pojawiło się ono oraz jak i gdzie stopniowo powstawały jego różne warianty (rękopisy/manuskrypty) – zarówno za

---

¹ Chodzi o wstęp czy nawet o wprowadzenie do najsłynniejszego monumentalnego dzieła Jana Amosa Komeńskiego pt. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, czes. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, pol. *Powszechna narada o naprawie rzeczy ludzkich*. Niektóre źródła precyzują również drugi człon tego pansoficznego dzieła, który nie zawsze w literaturze jest wymieniany: łac. (...) *Ad genus humanum, ante alios vero ad eruditos, religiosos, potentes Europae*; czes. (...) *lidskému pokolení, předně však evropským vzdělančům, duchovním a mocným*. W literaturze polskiej również występuje wariantywny tytuł tego dzieła: *O powszechnej naprawie rzeczy ludzkiej*. Druga część tego długiego tytułu mogłaby po polsku występować jako ciąg sekwencyjny skoncentrowany wokół wykonawców czynności: (...) *ludzkiemu pokoleniu, przede wszystkim jednak europejskim inteligentom, duchowieństwu i ludziom władzy*.

² Por. paragraf 17, w którym są opuszczenia lub inna kolejność zastosowanych nazw dotyczących *Azjatów, Afrykańczyków, Amerykanów* i pozostałych – w zależności od rodzaju sporządzonego rękopisu. Por. również par. 15 i 25 dot. Polski; następnie patrz par. 35 dotyczący *Żyda, Turka i poganina*.

³ W fachowej jednak literaturze nie poświęcono zasygnalizowanej *Europae Lumina* „Dedykacji Światłom Europy” zbyt wielkiej uwagi (oprócz wybiórczych wzmianek czeskich badaczy, takich jak por.: Kvačala 1892; Čapkova 1969: 13–19, 1970: 63–72; Patočka 1998: 179; Bečková 1992: 283–296; Karlsson 2000; Steiner 2014: 293–313; Hampl 2017: 191–198, 2018: 89–98). Nadarza się więc okazja, by polskojęzyczny czytelnik mógł w końcu zapoznać się w pełnym zakresie (patrz przygotowywane tłumaczenie) z tym pansoficznym dziełem w swoim języku ojczystym, w którym to dziele obecne są również istotne elementy związane z tematyką pedagogiczno-filozoficzną skoncentrowaną na tematyce o charakterze badań interdyscyplinarnych.

życia „nauczyciela narodów”, jak i po jego śmierci. Będzie to dotyczyło kilku wersji łacińskich z siedemnastego wieku (osiemnastego także) oraz czeskojęzycznych przekładów z dwudziestego i dwudziestego pierwszego wieku.

- 1) Najpierw powstał tzw. *Finspöngski rękopis*⁴ (1645): *Europae Lumina, Viri docti, et pij, Salvete*. (sign. 13108 D).
  - 2) Później światło dzienne ujrzał tzw. *Londyński rękopis*⁵ (1647): *EUROPAE LUMINA, Viri docti, Pij, Eminentes, Salvete*. (sign. Sloane MS 2834).
  - 3) Następnie pojawiły się dwie drukowane tzw. *edycje amsterdamskie* (1657⁶ i 1662–1664): *EUROPÆ LUMINA, VIRI DOCTI, PII, EMINENTES, Salvete*. (NK ČR, sign. I C 49/15 i NK ČR, sign. 51 E 21).
  - 4) Kolejną edycją było pośmiertnie wydane drukowane *dzieło w Halle* (1702) Typis & inpenfis Orphanotrophii: *EUROPAE LUMINA, VIRI DOCTI, PII, EMINENTES, Saluete!* (https://archive.org/details/bub_gb_Y0tBAAAACAAJ/page/n3/mode/2up) oraz (<https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/22889/edition/20250/content>).
  - 5) Ukazało się również tzw. *Praskie dwutomowe wydanie* (H-1966): *EUROPAE LUMINA, VIRI DOCTI, PII, EMINENTES, Salvete*.
- Drukiem udało się wydać także tzw. *krytyczne edycje DJAK* 19/1 2014: *EUROPAE LUMINA, VIRI DOCTI, PII, EMINENTES, salvete*.

W języku czeskim spotykamy się z następującymi wersjami tytułów:

- a) *Pozdrav učení, zbožným a vznešeným mužům, SVĚTLŮM EVROPY!* (OP 1992: 51).
- b) *Světla Evropy, učení a zbožní muži, buďte zdraví* (FR, Karlsson 2000: 63).
- c) Zaś Martin Steiner (2014: 293) proponuje przetłumaczenie łacińskiego tytułu *Europae Lumina, Viri docti, pii, eminentes, salvete* na język czeski jako: *Buďte pozdravení, mužové učení, zbožní a vysoce postavení, Světla Evropy* – [dosł. pol.: Bądźcie pozdrowieni, mężowie uczeni, pobożni i wysoko postawieni, Światła Europy].

---

⁴ Odnaleziony we Szwecji przez komeniolożkę Blankę Karlsson, obecnie zdeponowany w Miejskiej Bibliotece w Norrköpingu (szwe. Norrköpings Stadsbibliotek).

⁵ Znajduje się w Wielkiej Brytanii, w Brytyjskiej Bibliotece (ang. British Library).

⁶ Tzw. halskie odkrycie odnalezione przez ukraińskiego slawistę Dmytro Czyżewskiego w 1934 roku w sierocińcu (dokładnie w Archiwum Biblioteki Domu Sierot im. Franke) w niemieckiej miejscowości Halle nad rzeką Soławą. Obecnie dzieło to przechowywane jest w Bibliotece Narodowej w Pradze (czes. Národní knihovna ČR) i jest powiązane z amsterdamskim foliowym drukiem z 1657 roku).

Każda wersja wyraża trochę odmienne struktury, występuje inna kolejność wyrazów i można zauważyć nieidentyczne komponenty leksykalne. Żeby nie powstał jednak zbyt wielki zamęt terminologiczny, będziemy używali skróconego określenia *Światła Europy* – czes. *Světla Evropy*. Jeżeli natomiast zastosujemy skrót myślowy z rzeczownikiem „dedykacja” – jaką faktycznie w swojej istocie to dzieło jest – wtedy trzeba będzie używać określonej sekwencji wyrazów, por.: *Dedykacja Światłom Europy* – czes. *Dedikace Světům Evropy* (propozycja tłumacza L.H.). Przekonujemy się, że celownik liczby mnogiej pozostaje na końcu zdania, a cała konstrukcja pozdrowienia uczonym, pobożnym i dostojnym // wysoko postawionym mężom spełnia funkcję zwrotu komunikacyjno-dedykacyjnego⁷.

Dedykacja *Europae Lumina*⁸ za życia Komeńskiego występowała w różnych wydaniach (tj. w tzw. wariantywnych jej odmianach). Występuje

⁷ Polskojęzyczny tytuł opisywanej dedykacji będzie brzmiał: *Pozdrowienia uczonym, pobożnym i dostojnym mężom, ŚWIATŁOM EUROPY!* Podczas translacji tytułu zachodzą zawsze (w mniejszym zakresie lub większej skali) różne procesy jego kształtowania dotyczące ostatecznej jego formy. Można przypuszczać, że zaproponowana sentencja łacińskiej nazwy *Europae Lumina... salvete* – pol. *Światła Europy... bądźcie pozdrowieni*, jest lepsza (odpowiadająca realiom i prawdopodobnie zamiarom autora – uwagi własne L.H.) niż *Pozdrowienia... światłom Europy*. Chodzi tutaj przede wszystkim o dwa aspekty: o figurę pierwszoplanową (znajdującą się na początku wyrazu) i o tło wypowiedzi (znajdujące się na końcu tytułu). Pierwsza wersja zawołania (dotycząca tzw. okrzyku) bezpośrednio zwraca się do odbiorcy komunikacji werbalnej przez zwrócenie się do niego, a to jest zdecydowanie skuteczniejsze (aż chciałoby się powiedzieć właściwsze), niż konstatowanie „pozdrowienia, {przekazywane} do kogo(ś) lub komu(ś)”. Komeński tak chciał – mówić // przemawiać // komunikować, czyli zwracać się bezpośrednio do nich (tj. do konceptualizowanych w ujęciu metaforycznym „świateł Europy” – spostrzeżenia własne tłumacza L.H.) – por. „*Europae Lumina... salvete*, więc można się zastanowić, czy jego zawołanie mielibyśmy w polskojęzycznym przekładzie osłabiać. Z drugiej zaś strony w polskojęzycznym przygotowywanym tłumaczeniu mamy do czynienia z inną sytuacją. Przedmiotowe *ŚWIATŁA EUROPY* znajdują się na samym końcu tytułu (patrz dwa ostatnie wyrażenia), ale są pisane dużymi drukowanymi literami (wersalikami // majuskułami) w celowniku liczby mnogiej (*ŚWIATŁOM EUROPY*), a pozostałe leksemy tytułu pisane są małymi literami oprócz inicjalnej litery pierwszego wyrazu *Pozdrowienia*. Z punktu widzenia edycji, stylistyki i kompozycji tekstu oraz edytorstwa jest to również przejrzysta forma, nawet bardziej czytelna od tej poprzedniej, jaką właśnie w końcowej wersji wybrano dla polskojęzycznego tłumaczenia.

⁸ Określenie *EUROPAE LUMINA, VIRI DOCTI, PII, EMINENTES, salvete* (czes. *Bud'te pozdraveni, mužové učení, zbožní a vysoce postavení, Světla Evropy*) jest pozdrowieniem, którym we wstępie dedykacji do swojej *Narady o powszechnej naprawie rzeczy ludzkich* zwraca się uroczysto Jan Amos Komeński do reprezentantów zepsutych rzeczy ludzkich – z dziedziny nauki (wiedzy), religii i polityki – ponieważ chce ich zaprosić do narady czy szeroko pojętych konsultacji z zakresu ich powszechnego ulepszenia i udoskonalenia, skoncentrowanego wokół korekty działań naprawczych. Ze sporządzonej dedykacji możemy się dowiedzieć, na co zwracają również uwagę badacze keniologii (por. Steiner, Čapková 2014: 79), że Komeński zapoznaje swoich czytelników z planem *Ogólnej Naprawy rzeczy ludzkich* i próbuje ich przekonać, że właśnie teraz nastąpiła właściwa pora, by zająć się ową wspomnianą naprawą. Od tej naprawy oczekiwane jest przeprowadzenie poważnych zmian, które umożliwią ukończenie sporów

albo samodzielnie, albo razem z *Dedicatio ad tria regna* (finspogski rękopis⁹), albo z *Panegersią* (londyński rękopis¹⁰), albo ze stosunkowo kompletną *Naprawą rzeczy ludzkich* (tzw. hallskie odkrycie Czyżewskiego), albo z *Synopsis operis consultatorii*¹¹, *Panegersią* i *Panaugią* (amsterdamski druk formatu ósemkowego) lub z *Synopsis operis consultatorii*¹² i *Panegersią* (wydana w 1702 roku w Halle po śmierci Komeńskiego).

We wszystkich tych wersjach przed dedykacją znajduje się karta tytułowa całego dzieła nazwanego: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica, Ad genus humanum, ante alios vero ad eruditos, religiosos, potentes*¹³ *Europae*¹⁴, a także motto składające się albo z dwóch (FR, LR), albo z trzech (H-1702, H-1966: 26, DJAK 19/1 2014: 52, OP-1992: 50) cytatów starotestamentowych *Pisma Świętego* (patrz Jr 49,7; Prz 15,22 i Hi 34,2-4), w zależności od rodzaju edycji, które istotnie – z punktu widzenia znaczenia – są powiązane z apelem Komeńskiego, by aktywnie wszystko konsultować, a w konsekwencji na podstawie zaproponowanych działań urzeczywistnić naprawę rzeczy ludzkich.

W pewnym sensie tekst prezentowanego dzieła pt. *Europae Lumina, Viri docti, pii, eminentes, salvet* pełni funkcję przedmowy, ponieważ kompleksowo wprowadza odbiorcę tekstu literackiego do całości kształtu wzmiankowanego dzieła dotyczącego naprawy rzeczy ludzkich: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. Zapoznaje również czytelnika z jego kompozycją, zawartością i wyznaczonymi w nim celami. Z punktu widzenia

---

i przejawów istniejącej nienawiści oraz doprowadzą do pokojowego uporządkowania kwestii społecznych.

⁹ Ten rękopis wysłał Komeński w 1645 roku do Szwecji swojemu mecenasowi Ludwikowi de Geerowi, który jednak w pierwszej kolejności był zainteresowany reformą szkolnictwa w Szwecji.

¹⁰ Zaś w 1647 roku ten już zmodyfikowany manuskrypt wysłał Komeński do Londynu, do swojego przyjaciela i zwolennika jego poglądów, czyli do Samuela Hartliba, który w odróżnieniu od szwedzkich sponsorów oczekiwał na wiadomości dotyczące postępu prac z zakresu naprawy rzeczy ludzkich.

¹¹ Wolne tłumaczenie: *Przeгляд // rzut // zarys // szkic Powszechnej narady*.

¹² Patrz 24 stronę nienumerowanego dzieła, która znajduje się zaraz za *Europae Lumina*. Natomiast w tej edycji umieszczono ją po *Synopsis operis consultatorii* pojawia się *Panegersta*, która jest już numerowana i ma 88 stron.

¹³ Niektóre wersje dotyczące tytułu opisywanego dzieła są trochę skrócone. Brak w nich np. dwóch słów *religiosos, potentes*. Dotyczy to *finspogskiego rękopisu*, por.: *De Rerum humanarum Emendatione CONSULTATIO CATHOLICA ad Genus Humanum. Ante alios vero Ad Eruditos Europae*. Pozostałe rękopisy czy (re)edycje (por. AE, LR, H-1702, H-1966: 25, DJAK 19/1 2014: 51, jak i czeski przekład OP sv. I., 1992: 49) zawierają te dwa słowa.

¹⁴ Za tym leksemem EUROPAE tylko w *londyńskim rękopisie* (LR 1647) widnieje adnotacja: *Autore Joanne-Amos Comenio*. W pozostałych zachowanych edycjach lub przetłumaczonych już wydaniach (FR, AE, H-1702, H-1966: 25, Kn 2000: 19, 41 i 61, DJAK 19/1 2014: 51, OP-1992: 49) brak jest takiej adnotacji.

formalnego, jak i zgodnie z zawartością tekstu, chodzi o szeroko pojmowaną dedykację, gdyż przedmiotowy tekst ma adresatów, do których autor przemawia w drugiej osobie liczby mnogiej – o czym możemy się przekonać, analizując paragraf¹⁵ pierwszy (nienumerowany) oraz kolejne już numerowane 12, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 25, 26, 27, 32, 35). Wyjaśnia swoim czcigodnym adresatom, dlaczego w danej chwili zwraca się do nich i apeluje, by przystąpić do szerokiej współpracy w kwestii naprawy rzeczy ludzkich.

Dzieło składa się z trzydziestu pięciu marginalii (haseł konceptualnych), które ułatwiają czytelnikowi dogłębniejsze zrozumienie tekstu. Rozpoczyna się on od wprowadzenia do posłannictwa misyjnego, w którym Komeński przywołuje słynny grecki Areopag – tj. ateński najwyższy trybunał sprawiedliwości. Odwołuje się do antycznych realiów kulturowych. Komeński pragnął, żeby powstał, w zmodyfikowanej i poniekąd przekształconej wersji na wzór Areopagu, międzynarodowy trybunał składający się z przedstawicieli reprezentujących każdy kontynent, czyli Europę, Azję, Afrykę, Amerykę itd. Wszyscy ci reprezentanci będą – jak podkreślał – owym Senatem świata, owymi wychowawcami ludzkiego pokolenia, owym światłem świata i owymi tarczami świata. Gorąco sobie życzył, by filozofia była wszędzie domem i bastionem prawdy, by religia była domem i twierdzą pobożności oraz by polityka była domem i basztą bezpieczeństwa na całym świecie (por. Kratochvíl 1975: 234).

W kolejnych punktach *Europea Lumina* przedstawia naprawę rzeczy ludzkich, wyszczególniając siedem części: *Panegersię*, *Panaugię*, *Pansofię*, *Pampaedię*, *Panglottię*, *Panorthosię*, *Pannunthesię*, czyli: *Powszechné przebudzenie*; *Powszechny świt*; *Powszechną mądrość*; *Powszechné wykształcenie*; *Powszechny język*; *Powszechną reformę*; *Powszechną przestrozę*. Wszystkie tytuły¹⁶ wyżej wymienionych ksiąg, a jest ich, jak wspominaliśmy, siedem,

¹⁵ Niektórzy używają terminu akapit – czes. *odstavec*, lecz ja stosuję nazwę paragraf.

¹⁶ Ten naszkicowany zamysł obszernego utworu pt. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica (Obecná porada o nápravě věcí lidských)* przedstawia zbiorowe dzieło, które miało być według zamierzeń Komeńskiego fundamentem jego poglądów pansoficznych. Oprócz reformy dotyczącej wiedzy pojawia się również propozycja reformy „rzeczy ludzkich”. Projekt ten ma formę realnego planu, którego celem jest zmiana świata przez wychowanie i edukację. Da się więc w uproszonym stwierdzeniu powiedzieć, że:

Panegersia – mówi o pospolitym przebudzeniu ludzkości. Zawiera również apel dotyczący naprawy naruszonych (lub uszkodzonych, ewentualnie zepsutych) rzeczy ludzkich.

Panaugia – wyjaśnia, jakie mogą być użyte lub wykorzystane środki w związku z planowanym powszechnym olśnieniem i oświeceniem rozumu.

Pantaxia – (lub także *Pansofia* w węższym słowa znaczeniu) – wyjaśnia klasyfikację wszelakiego poznania i osiem stopni gradacyjnych naprawy.

pochodzą od greckich pierwowzorów (por. $\pi\tilde{\alpha}\nu+\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\acute{\iota}\rho\omega$; $\pi\tilde{\alpha}\nu+\acute{\alpha}\upsilon\gamma\acute{\eta}$; $\pi\tilde{\alpha}\nu+\tau\acute{\alpha}\tau\tau\omega$ // $\pi\tilde{\alpha}\nu+\sigma\omicron\phi\acute{\iota}\alpha$; $\pi\tilde{\alpha}\nu+\pi\alpha\iota\delta\epsilon\acute{\iota}\alpha$; $\pi\tilde{\alpha}\nu+\gamma\lambda\acute{\omega}\tau\tau\alpha$; $\pi\tilde{\alpha}\nu+\acute{\omicron}\rho\theta\omega\sigma\iota\varsigma$; $\pi\tilde{\alpha}\nu+\nu\omicron\upsilon\theta\epsilon\sigma\acute{\iota}\alpha$), których niezmienną częścią składową jest przedrostek *pan-* (gr. $\pi\tilde{\alpha}\nu$), oznaczający ‘wszystkie’ lub ‘wszystko’¹⁷. W terminach tych zawarta jest nie tylko głęboka uniwersalność myśli Komeńskiego, ale także program nowo powstającego siedemnastowiecznego dzieła pansoficznego.

Koncepcja pansoficzna w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego to najogólniej rzecz biorąc wiedza wszechstronna i powszechna. Innymi słowy to tzw. mądrość powszechna, *sapientia universalis*, czyli wiedza o wszystkim, to jest o sposobach istnienia wszystkich rzeczy oraz o ich przeznaczeniu i pożytku. Stwierdzenie „wszyscy o wszystkim” wskazuje na to, że jest prawdziwą „mądrością ludzką”, utożsamianą z całościową (tj. pełną i kompleksową) wiedzą o świecie jako całości. Pansofia jest więc mądrością powszechną, która została oparta na ludzkiej naturze. Jest nie tylko wiedzą o świecie, ale również wiedzą człowieka i dla człowieka. W zamyśle Komeńskiego przedstawiana *pansofia* miała być wielką, a zarazem i znaczącą syntezą wiedzy, dzięki której wszyscy mogliby wiedzieć wszystko o wszystkim. Te wcześniej wymienione greckie wyrazy tworzą również zasadnicze elementy teorii Komeńskiego, a konkretnie mamy na myśli leksemy z zasygnalizowanym

---

Pampaedia – została niedokończona i skoncentrowana była na podręcznikach dla poszczególnych klas powszechnego systemu wychowawczego. Zawarte są w niej podstawowe przemyslenia i zasady „wszechstronnych i precyzyjnych” metod.

Panglottia – nakreśla plan Komeńskiego dotyczący szeroko pojmowanego zjednoczenia ludzkości i wykorzystania w tym celu przede wszystkim języka.

Panorthosia – w tej przedostatniej części swojego monumentalnego dzieła Komeński przedstawia idee powszechnej naprawy rzeczy, przy czym koncentruje się na trzech podstawowych rzeczach ludzkich (*res humanae*), jakimi są: polityka, religia i wiedza.

Pannuthesia – ostatnia część skupia się na powszechnym apelu dotyczącego dobrowolnego uczestnictwa wszystkich ludzi w naprawie świata przez działania wychowawcze i edukacyjne. Jednak w aparacie literatury komeniologicznej spotykamy się z różnorodnie zastosowaną terminologią i jej semantyką (por. Chlup Otokar, Váňa Josef, Červenka Jaromír (red.), *Vybrané spisy Jana Amose Komenského, Úvod*. Sv. IV., Vyd. SPN, Praha 1966: 57; Hajšman Absolonová Eva, *Příroda v Komenského Obecné poradě*, Západočeská univerzita, Fakulta filozofická, Plzeň, 2012: 93; Sztobryn Sławomir, *Wprowadzenie do pansoficznych podstaw pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika, t. III, Siedlce 2016: 25-33; Brambora Josef, *Komenského obecná porada o napravení lidských věcí*, „Pedagogik“ 1957, nr 5, časopis pro vědy o vzdělání a výchově, Praha 1957: 589–594; *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Nakladatelství Svoboda, svazek I, Praha 1992: 69; Karlsson Blanka, *Finspongský rukopis Jana Amose Komenského*, Brno 2000: 64 i 76; Steiner Martin, Balík Vojtěch, Schifferová Věra, Klosová Markéta, *Dílo Jana Amose Komenského* sv. 19/1, Praha 2014: 75 i in.).

¹⁷ Natomiast w *Pampaedii* (rozdz. I, punkt 1) Komeński zaznacza, że gr. wyraz $\pi\tilde{\alpha}\nu$ oznacza ‘powszechność’, ale wskazywać może także na ‘uniwersalność’.

prefiksem *πᾶν*, por. gr. *πάντες – πάντα – πάντως* pojawiającym się w wielu jego ważnych dziełach¹⁸, nie tylko pansoficznych. Wszystkie te tytuły z członem „pan” wskazują jednoznacznie na humanocentryczne nastawienie założeń Komeńskiego, włącznie z potrzebą zreformowania ludzkiego istnienia w oparciu o ideały chrześcijaństwa.

W dalszych punktach (patrz par. 15-21¹⁹) Komeński wymienia siedem przyczyn, dla których naprawianie rzeczy ludzkich miałyby być realizowane przez chrześcijan. Mówi „nic o nas bez nas”, *nihil de nobis sine nobis*. Pragnął zdecydowanie wyeksponować jedną z naczelných swoich zasad, że wszystkie narady czy konsultacje publiczne lub społeczne powinny być przeprowadzane zawsze otwarcie i jawnie. W niektórych jednak punktach, co jest uzależnione od rodzaju edycji, zniknęły odsyłacze nawiązujące do Polski (por. par 15²⁰ i 25²¹). Piękne metaforyczne porównanie stosuje Komeński

¹⁸ Jest to uwaga dotycząca triady, która przedstawia ważne pojęcie ‘pan’ gr. *πᾶν* w ujęciu conceptualnym. Odnosi się ona do następujących leksemów: gr. *πάντες – πάντα – πάντως*, łac. *omnes – omnia – omnino*, tj. czes. *k všem – všemu – veskrze // všestranně*, czyli pol. *do wszystkich – wszystkiego – całkowiec // wszechstronnie* – (uwagi własne tłumacza L.H.). Na ten temat wypowiedzieli się Jana Stejskalová (2017: 598), Bogdan Suchodolski (1973: VIII), DJAK 15/II, (1989: 68), Markéta Klovová (2010: 136), Sławomir Sztobryn (2016: 30), Alexander Stich (2004: 134). Konkludując, da się jednoznacznie zauważyć, że te trzy kluczowe wyrazy *πάντες – πάντα – πάντως* koncentrują się na następujących celach: uszlachetnianiu ludzi (*omnes*), uniwersalnej zawartości we wszystkim, co jest niezbędne do życia (*omnia*), wszechstronnej i dokładnej metodzie (*omnino*). Prezentowana metodologia stała się konstrukcyjną osią *Pampaedii*, ponieważ wyeksponowano w niej zgodnie z głównymi założeniami i postulatami *Via lucis* (rozdz. XIV) „powszechną drogę światłości” polegającą na tym, by kształcić wszystkich, we wszystkim i wszechstronnie.

¹⁹ Analizując pierwotnie sporządzony manuskrypt zauważamy, że w FR między wyrazami „po czwarte” i „wszyscy” w późniejszym okresie Komeński wstawił całe dwie strony tekstu, o czym przekonujemy się również w przygotowywanym polskojęzycznym tłumaczeniu (por. H-1966: 31–32, OP 1992: 56–57, dotyczy to także AE i H-1702), co zmienia kompozycję numeracji. Np. w OP 1992, DJAK 19/1 2014, H-1966, H-1702, AE chodzi o dodatkowe punkty 18 i 19, czyli o dopisaną czwartą i piątą przyczynę. Reasumując, czwarta przyczyna w rękopisie z Finspongu jest w OP-1992, H-1702, AE, H-1966, DJAK 19/1 2014 dopiero przyczyną szóstą. Jeszcze jedno wyjaśnienie: Komeński w FR używa *catastrophem* (Kr 2000: 27), natomiast Karlsson niestety błędnie przepisuje jako *catastrophem* (Kr 2000: 47).

²⁰ Można w niektórych pierwszych wydaniach rękopiśmiennych zauważyć zmienioną terminologię dotyczącą konkretnie wyprofilowanego etnonimu narodowościowego. Wyrażenie *Królestwo Polskie* (łac. *Regni Poloniae*) znajdujące się w FR i LR zostało stopniowo, z biegiem różnorodnych przemian europejskich, zamienione zarówno w AE-1662, H-1702, H-1966: 29, jak i w OP (1992: 54) oraz w DJAK 19/1 (2014: 60) na inaczej brzmiące wyrażenia, a konkretnie na: „jakiegoś jednego narodu”, łac. *unius alicujus gentis* (tym razem Karlsson ponownie błędnie przepisuje ten termin jako *alucujus Gentis* w swoim przypisie nr 25 na str. 58, co najwidoczniej świadczy o jej pobieżnej znajomości tego języka). Można tutaj upatrywać następnego dowód dotyczący pochodzenia dzieła, czyli jego pierwotnego sporządzenia. Świadczyłoby to o tym, że w czasie elbląskiego i londyńskiego pobytu, Komeńskiemu właśnie **Polska** leżała bardziej na sercu niż jakiegokolwiek inne państwa. Mogło jednak z biegiem czasu również dojść do sytuacji, że

w punkcie 18, przywołując cytrę Orfeusza. Mówi: *Najbardziej ulubiony Ojciec nam przecież pokazuje »cytrę panharmonii«*²², tj. powszechne współbrzmienie, które może w każdej chwili zabrzmieć, grając światu „utwory” z doskonałą delikatnością. Jeżeli o to nie zadamy i będziemy się wahali, czy wyciągnąć rękę, ująć cytrę, wyregulować ją i dostroić do potrzeb naszych palców oraz nie zaczniemy grać dowolnej melodii, by *uspokoić słuch i ducha szalejących furiantów*, będziemy niewdzięcznikami i zostaniemy ukarani, tak jak byśmy gardzili Bogiem i lekceważyli ludzi.

W tym dziele Komeński odwołuje się do trafnie przywoływanych cytatów z *Pisma Świętego*, zarówno zawartych w *Starym Testamencie*: Wj 31,2; 2 Krl 7,9-10; 2 Krl 15,6; Prz 15,22; Prz 18,13; Hi 6,24; Hi 34,2-4; Iz 2,4; Iz 11,6; Jr 4,3; Jr 49,6-7; Ez 22,30-31; Da 12,4; Syr 11,8; Mal 4,5-6; jak i w *Nowym Testamencie*: Mt 13,33; Mt 24,6; Mt 28,19-20; Mk 9,22-23; Dz 3,17; Dz 13,27; Dz 16,9-10; 1 Kor 9,19; 1 Kor 14,32; Rz 5,18; Kol 1,20; Ef 5,8; Ga 6,15; Ap 10,7; Ap 11,15. Wymienia również biblijne postacie: Adama, Mojżesza, Aarona, Eliasza, Izajasza, Ezechiela, Daniela, Ozeasza, Sofoniasza, Zachariasza, Jonasza, Salomona, Jetra, Noego, Lota, Sema, Jafeta, Chama, Chrystusa, Piotra, Pawła. W dziele *Europae Lumina* pojawiają się także: św. Chryzostom, Ambrozjusz Teodozjusz Makrobiusz, Wergiliusz, Krates z Teb, Orfeusz, Cyceron, Scaliger, Tomasz Campanella, Aleksander Macedoński, św. Augustyn, Faustus i in.

---

wydarzenia polityczne na tyle się zmieniły, że nie było stosowne, by podawać Polskę jako przykład. To wszystko mogłoby dotyczyć również i dalszych okresów pobytu Komeńskiego w Polsce. Podobny przykład możemy również później odnaleźć w rękopisie dedykowanym trzem Królestwom.

²¹ Można podać kolejny przykład ekscerpcyjny dotyczący zwłaszcza pierwotnie sporządzonych przez Komeńskiego egzemplarzy, w których wymienia on Polskę. Natomiast w amsterdamskich edycjach AE 1657 i 1662-1664 oraz w H-1702, H-1966, DJAK 19/1 2014, OP-1992 Komeński już o niej nie pisze. Polska została przez niego jednak wyszczególniona w londyńskim manuskrypcie i finspogskim rękopisie, por. całe to zdanie: *Niech to będzie czynione według zwyczajów narodu, moi wolni Polacy. W publicznych zgromadzeniach królestwa NIE może paść żadne rozstrzygnięcie (tj. być podjęta decyzja) PRZECIWKO WOLI pojedynczej osoby – łac. et consuetudini gentis sub Caelo liberrimae, Polonae, ubi in publicis Regni Comitijis nihil nisi, NEMINE CONTRADICENTE, concludi potest – czes. ať podle obyčejje národa, moji svobodní Poláci, ve veřejných shromážděních království se NIC nemůže rozhodnout PROTI VŮLI jednotlivce* (Kr 2000: 70). Spowodowane to było prawdopodobnie tym, że Komeńskiemu w tym okresie Polska leżała na sercu, natomiast w późniejszych sformułowaniach Polska przestała się pojawiać. Ten etnonimiczny wyraz został usunięty i zastąpiono go ogólniejszym przykładem.

²² Komeńskiego pogląd dotyczący powszechnej harmonii wszystkiego, co istnieje, jest jednym z filozoficznych punktów wyjścia jego dzieł pansoficznych (por. *Prodromus* 75 i in., dalej *Panau-gia* rozdz. X, OP-1992: 173 oraz DJAK 19/1 2014: 229-234 i in.).

W pozostałych fragmentach dzieła Komeński zwraca się do swoich znacznych i szlachejnych adresatów (patrz punkty 14, 22²³, 26, 32) z głęboko przemyślanym apelem, by zechcieli współuczestniczyć w dążeniu do naprawy. Najpierw jednak prosi o to, aby krytycznie osądzono i ostro zrecenzowano jego propozycje, a także by ich ocena była bezstronna. Wyznacza on jednocześnie zasady tego osądu, broniąc się przed nieprzemyślanymi zarzutami, dotyczącymi przesadnej śmiałości czy zbytnej zuchwałości tych propozycji. Jest to bardzo znaczące zadanie, jakie sobie Komeński najpierw wytyczył, a później jakiego się podjął, ponieważ dotyka ono całej ludzkości.

Istotny w *Europae Lumina* jest punkt 28, w którym Komeński przypomina, by odłożyć przesady i uprzedzenia. Mówi: *Przecież my, Europejczycy, jesteśmy rozproszeni niekończącą się ilością filozoficznych, politycznych i religijnych poglądów, przy czym którakolwiek ze stron jest przekonana, że to ona stoi za prawdą, a pozostali jej nie mają, gdyż oni od niej odstąpili. Ja wiem, jaką rolę i w jakim stopniu mogą odgrywać przesady z uprzedzeniami, jeżeli ktoś doradza coś innego (choćby w kwestii prostej weryfikacji samego siebie i swojego dzieła, nie mówiąc już o delikatności wobec drugich), wtedy natychmiast wystawia się on podejrzeniom, że jest »libertynem«²⁴, sceptykiem lub założycielem spisków i intrygantem. Żeby mi się to nie przydarzyło, chcę wyraźnie powiedzieć, że jestem przeciwnikiem wszystkich nieczystych, nieuczciwych i niegodnych zamiarów, dlatego przypominam zawczasu, że w całym naszym dziele nie będzie wcale nic nikomu powiedziane na podstawie jakichkolwiek osobistych uwag. Będzie opisywane i będzie mowa ogólnie o ludzkim społeczeństwie i ciemnościach, chaosie, zamęcie i pomyłkach, które się tutaj przedostały. Później Komeński wymienia trzy ważne pojęcia: Światło, Porządek i Prawdę. Ta ważna triada pojęciowa, wyrażana przez leksemy*

²³ W 22 paragrafie Komeński sformułował najwyższy cel swojej przemyślanej gruntownie propozycji. Przedstawia ŚWIATŁO i PRAWDĘ, POKÓJ i SPOKÓJ, czyli nadmienia, jak dzielić się prawdziwym SZCZĘŚCIEM.

²⁴ *Libertinus* – pierwotnie była to osoba, która została uwolniona z niewolnictwa. Podczas reformacji nazywano tak zwolenników racjonalizmu, którzy wspierali wiążący charakter prawa Bożego, ale niektórzy i zobowiązanie chrześcijan do przestrzegania norm moralnych, ponieważ ponoć wystarczy usprawiedliwienie z wyznawanej wiary. Założyli sektę w Kościele luterańskim i do 1555 roku byli w Genewie przeciwnikami moralnych i religijnych norm ustanowionych przez kalwinistów (por. Komeński: *Otázky o Jednotě* (pol. *Pytania o Jedność*), VSK 6: 66; *Janua lingv.* XCVIII, 976). Z języka łac. *libertinus* 'wyzwolony' powstał francuski wyraz *libertin* 'rozpuślnik'. Istnieje przestarzała nazwa *libertyn* 'sceptyk w sprawach religijnych, wolnomyśliciel, antyklerykał'. Z punktu widzenia historycznego wyznawca doktryn materialistycznych i racjonalistycznych, który swoją praktyką moralno-obyczajową demonstrował (w odczuciu przeciwników ideologicznych) pogardę dla nauki i zaleceń Kościoła (por. Kopaliński 2000: 299).

światło, porządek i prawdę – to są trzy istotne kategorie w filozofii Komeńskiego (por. *Pansofia, Svět možný* II: 278; *Pampaedia* i inne, t. 3: 15 i inne).

Odnosnie do zasady ostrożności i rozważania trzeba postępować – jak zaznacza Komeński – następująco: żadnemu człowiekowi nie zarzucać błędów ludzkich (por. par. 33); nawet przeciwko pojedynczym błędom nie występować brutalnie i ostro (por. 34) oraz prawdę rzeczy pokazywać stopniowo, rozpoczynając zawsze od najgłębszych korzeni (par. 35).

Na końcowych kartach swojej *Dedykacji* Komeński konstatuje, że będzie to obszerne dzieło i wymienia nie tylko schemat²⁵, plan, warunki i metody działania, ale i zwraca uwagę na podjęte zasady ostrożności (patrz par. 27–35). Dedykacja kończy się zaproszeniem do pokojowej dyskusji dotyczącej naprawy zepsutych rzeczy ludzkich i ma na celu zjednoczenie całej ludzkości w dążeniu do jej realizacji z wizją lepszej przyszłości.

Skróty

- AE – amsterdamskie edycje,
- DJAK – *Díla Jana Amose Komenského* tzw. *Opera Omnia*,
- FR – finspogski rękopis,
- H-1702 – pośmiertna edycja drukowana w Halle,
- H-1966 – praska reedycja całościowego wydania łacińskiego – dwa tomy,
- Kn 2000 – Karlsson Blanka,
- LR – londyński rękopis,
- NK ČR – Národní knihovna České republiky,
- OP-1992 – *Obecná porada o nápravě věcí lidských* trzy tomy,

Bibliografia

Bečková Marta, *Les parties introductive et finale de l'écrit de Comenius De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, „Paedagogica Historica” International Journal of the History of Education 1992, no 28: 283–296.

---

²⁵ Mówi tutaj o schemacie i planie ksiąg uniwersalnych, które miałyby być wiernymi i doskonale zestawionymi streszczeniami wszystkich rzeczy poznawalnych. Dlatego, jak konstatuje Komeński w *Drodze Światłości* – (patrz rozdz. XVI punkt 1) – muszą one mieć trzy konieczne zalety: kompletność, porządek i prawdziwość. Kompletność dlatego, by mogły zawierać bez pominięcia i bez zniekształcenia wszystko, co dotyczy naszego położenia w czasie i w wieczności. Porządek, by wszystkie rzeczy toczyły się bez żadnej przerwy od swoich początków poprzez kolejne stadia rozwoju aż do swojego końca. Prawdziwość, by wszystkie rzeczy przedstawiane były dokładnie takimi, jakimi one są, albo jak powstały lub powstają, bez jakiegokolwiek domieszki czegoś, co fałszywe lub bezwartościowe (por. *Pisma wybrane* 1964: 581; Suchodolski 1979: 137). Patrz także *Trinus liber Dei* – wyszczególniając zwłaszcza triadę: *Příroda – Písmo – Mysl* (por. Pavlas 2015).

- Brambora Josef, *Komenského obecná porada o napravení lidských věcí*, „Pedagogika“ časopis pro vědy o vzdělání a výchově 1957, č. 5: 589–594.
- Comenii Johannis Amos, *Opera Omnia* 15/II, *Conatuum pansophicorum dilucidatio; Academia scientiarum Bohemoslovaca, Pragae MCMLXXXIX* – czes. *Dílo Jana Amose Komenského*, svazek 15/II, red. Julie Nováková, Stanislav Sousedík, Praha 1989: 55–79 i 420–421.
- Comenii Johannis Amos, *Opera Omnia* 19/1 *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (pars 1) *Europae Lumina, Panegersia, Panaugia*, ediderunt Martin Steiner, Vojtěch Balík, Dagmar Čapková, Věra Schrifferová, Markéta Kłosová, Volumen retractavit Martin Steiner, Academia, Pragae MMXIV – *Dílo Jana Amose Komenského* 19/1 *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (část 1) *Europae Lumina, Panegersia, Panaugia*, vydali Martin Steiner, Vojtěch Balík, Dagmar Čapková, Věra Schrifferová, Markéta Kłosová, redaktor svazku Martin Steiner, Academia, Praha 2014.
- Čapková Dagmar, *Rukopis Panegersie z Britského muzea*. Museum J.A. Komenského v Uherském Brodě, Zpráva za I. pololetí 1969: 13–19.
- Čapková Dagmar, *A Manuscript Copy of the First Part of the Greatest Work by John Amos Comenius in the British Museum*, In: AJAK, roč. XXIV (1970): 63–72.
- Čapková Dagmar, *Úvod – Komenského Obecná porada a její význam*, W: Komenský Jan Amos, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. sv., Praha 1992: 11–43.
- Hajšman Absolónová Eva, *Příroda v Komenského Obecné poradě*, Západočeská univerzita, Fakulta filozofická, Plzeň 2012: 93 (praca dyplomowa).
- Hampl Lubomír, *Finspingski rękopis Jana Amosa Komeńskiego – kontrowersje i sprzeczności w / wokół jego twórczości*, W: B. Sitarska (red.), *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika“, t. IV, Siedlce 2017: 191–198.
- Hampl Lubomír, *Finspingský rukopis Jana Amose Komenského – kontroverze a protichůdnosti kolem jeho tvorby*, „Disputationes Scientifcae“ 2018, roč. XVIII, č. 1. Ružomberok 2018: 89–98.
- Hampl Lubomír, *Historyczne spojrzenie Komeńskiego na dziejowe losy Czech i jego Kościoła (zwłaszcza Jednoty Braci Czeskich – Unitas Fratrum)*, W: *W stronę komeniologii jako nauki – dyskusje – polemiki – dylematy*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika“, t. VI, Siedlce 2019: 365–383.
- Karlsson Blanka, *Finspingský rukopis Jana Amose Komenského s komentářem a poznámkami*, Brno 2000.
- Komenský Jan Amos, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, (eds) Červenka Jaromír, Miškovská-Kozáková Vlasta Tatjana et al, t. I, II, Praha 1966.
- Komenský Jan Amos, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, Praha 1992, soubor (I, II, III svazek).
- Komenský Jan Amos, *Přehrada pansofie; Objasnění pansofických pokusů*. Přel. Markéta Kłosová, Praha 2010, ediční číslo: 10872. Tytuł oryginalny: *Conatuum pansophicorum dilucidatio*.

- Komeński Jan Amos, *Pampaedia*, przeł. Remerowa Krystyna, wstęp i komentarz Suchodolski Bogdan, PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.
- Kopaliński Władysław, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000.
- Kratochvíl Miloš, *Život Jana Amose*, Praha 1975.
- Kurdybacha Łukasz, *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce*, Warszawa 1957.
- Kvačala Ján, *Johann Amos Comenius, sein Leben und seine Schriften*, Berlin–Leipzig–Wien 1892.
- Patočka Jan, *Komenského Všeobecná porada*, W: Schifferová Věra (ed.) KS II, Sebrané spisy Jana Patočky, vol. 10, Praha 1998: 149–211.
- Pavlas Petr, *Trinus liber Dei: Komenského místo v dějinách metaforiky knihy*, Červený Kostelec 2015.
- Steiner Martin, *Tři podoby dedikace Komenského všenápravného souboru Consultatio catholoca*, „Listy filolofické“ 2014, CXXXVII, č. 137 (3–4): 293–313.
- Stich Alexander, *Jazykověda – věc veřejná*, Praha 2004.
- Suchodolski Bogdan, *Komeński*. Seria „Myśli i Ludzie. Pedagogika“, Warszawa 1979.
- Sztobryn Sławomir, *Wprowadzenie do pansoficznych podstaw pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika“, t. III, Siedlce 2016: 25-33.
- Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Úvod*. Sv. IV, (red.) Otokar Chlup, Josef Váňa, Jaromír Červenka, Praha 1966.